

Haiku - en poetisk invandrare

Av Florence Vilén

I samarbete med Svenska Haikusällskapet

Alvesta kommuns utställningshall
Alvesta Järnvägsstation, våning 2
Utställningsansvarig: Anders Olsson
www.alvesta.se/utställningshall

Text: Florence Vilén
Foto: Magnus Green, amaryllisar i knopp

Haiku – en poetisk invandrare

Haiku är en kortdikt där det gäller att på – högst – tre rader återge en upplevelse så sannfärdigt och samtidigt konstnärligt övertygande som möjligt.

Den har sitt ursprung i Japan där den har odlats i många hundra år och har utvecklat en rad egenskaper där de viktigaste är rytmen, ett ord som anknyter till den aktuella tiden på året och en kontrast mellan två skilda scener.

I Västerlandet blev haiku mer känd efter andra världskriget, framförallt i den engelskspråkiga världen. När sedan internet slog igenom lockade just denna korta form allt fler läsare – och skrivare, på hemsidor av skilda slag. Olika grupper trycker också regelbundet tidskrifter. Idag skrevs och publiceras haiku nästan i hela världen, och engelska har för många blivit ett andra språk för haiku.

I Sverige går intresset ganska långt tillbaka i tiden, med kommenterade översättningar av japansk haiku, främst av

Per Erik Wahlund. 1999 bildades det svenska haikusällskapet av några kännare av japansk kultur, som också ville väcka ett intresse för denna diktform på svenska. Både Kaj Falkman och Lars Vargö har publicerat välmatade böcker i ämnet; 2012 kom Överraskningens poesi, av Falkman. En egensinnig form användes av Tomas Tranströmer, och efter hans nobelpris 2011 blev också pressen intresserad av diktformen.

Vad är då en haiku? Inte bara en kortdikt vilken som helst. Både i Japan och i den engelskspråkiga världen betonas att den ska återge något som man har upplevt med sina fem sinnen, något påtagligt och konkret som samtidigt öppnar sig mot större sammanhang. Jag brukar tala om *genomskinliga djup*.

Abstrakta formuleringar eller metaforer är svårhanterliga och går sällan hem hos läsaren. Däremot kan en till synes enkel iakttagelse ur vardagen vid närmare läsning växa till en bild av hela tillvaron.

När det gäller den yttre formen är uppfattningarna i Väst mycket delade. Delvis beror det på språkens uppbyggnad. Rytmen, t ex, med fem-sju-fem stavelser är naturlig och grundläggande på japanska, men på andra

språk kan det förefalla ganska långsökt. Här har dock svenskan en stor fördel framför många andra språk: det är fullt möjligt att skriva med denna stavelseräkning. I bästa fall blir resultatet tillfredsställande, eftersom själva rytmen bär upp hela den korta texten. I andra fall kan rytmen däremot bli hackig eller överflödiga ord plockas in för att fylla ut raden.

Årstidsorden försummas ofta utanför Japan men är ofrånkomliga där. De kallas *kigo* och är hämtade ur mycket omfattande listor på företeelser som förbinds med en speciell period på året. De är suggestionsrika och anknyter dessutom till tidigare haiku kring samma årstidsord. De allra mest omtyckta ämnena är vårens körsbärsblom, höstens röda löv och snön om vintern. Vi har ju inte alls en sådan tradition, men nog är ord som ”snödroppe”, ”majstång”, ”kräftskiva” eller ”julgran” i sig rika på associationer.

Den japanska rytmen hänger samman med språket, men stavelseräkningen är utformad efter de två alfabet som kompletterar de ursprungligen kinesiska tecknen. Där räknas lång vokal som två stavelser, någon gång som tre, och avslutande -n som en egen stavelse. Det är också

gott om bindeord, som ibland ersätter våra skiljetecken. En japansk haiku blir på detta sätt kortare än en västerländsk och tar mindre tid att läsa upp.

Att förankra haikun i en yttre företeelse – blomningstiden för en bestämd växt eller kanske en viss fest eller något med en mer löslig anknytning till en begränsad del av året - gör den, i bästa fall, mer uttrycksfull för läsaren. Det finns en japansk diktform, *senryu*, med samma rytm som haikun men utan årstidsord, en huvudsakligen satirisk form. Utanför Japan flyter de två typerna lätt samman. Humor gör det alltid lättare att minnas en text...

Nästa term att minnas i fråga om japansk haiku är *kireji*, som anger en paus. Ofta motsvaras det av ett utrop, och den väsentliga uppgiften är att betona uppbyggnaden. Två skilda scener ställs bredvid varandra. Amerikanska kommentarer talar om juxtaposition. Vi skulle kunna kalla det för en indirekt jämförelse. Man undviker normalt metaforer, alltså direkta jämförelser, t ex månens silverslant. Om man vill dra uppmärksamheten till likheten mellan den runda silverglänsande månen och ett

mynt ställer man de två scenerna bredvid varandra, som
Helga Härle

**ett mynt blänker till
i den tomma gränden
fullmånens sken**

Här kan också den mellersta raden föras antingen till
första eller sista raden, ett omtyckt grepp i japansk poesi.
En raffinerad och subtil samverkan mellan två till synes
helt skilda företeelser ger Paul Wigelius

**Rimfrost i solen
strokepatienten provar
sitt nya leende**

Rimfrosten står för kyla och död men också skönhet. Den
sjuke har förlorat delar av sitt normala liv men anstränger
sig för att återställa eller nyskapa. Liksom solen värmer
och ger liv bemödar sig den sjuke att göra vad han kan av
sitt nya liv. Denna vilja att inte ge upp uttrycks inte
direkt, utan läsaren får känna den genom samspelet av

scenerna/bilderna. Denna spänning innebär en tredje scen som ger haikun dess egen karaktär.

Sista raden i en haiku är på ett sätt den viktigaste. Den ska inte vara en torr sammanfattning, ett prosaiskt påstående eller konstaterande, som en rubrik i efterskott. Däremot ska den gärna innehålla en överraskning, som denna av Lars Granström

**snösmältning
de gröna fälten växer
på koppartaket**

Det är alltså inte en syn från landet där åkrarna smälter fram utan det rör sig om ärgen på en äldre byggnad, förmodligen en kyrka, antagligen – fast inte säkert – inne i storstan.

Det kan verka som en massa regler att hålla reda på. Då har vi inte kommit till alla de regler som vissa författare eller grupper håller sig till.

Men om man då vill skriva fritt? Tre rader – eller kanske inte ens det –, något man vill beskriva, osagt vad? Hur mycket kan man skala bort och ändå kalla sin dikt för haiku?

På engelska är det svårt med stavelseräkning, och de flesta har gått ifrån den. Den fungerar bättre på tyska, italienska – eller svenska. Somliga nöjer sig med en rad, eller två. Skiljetecken har blivit ovanliga, fastän de underlättar känslan för rytmen. På svenska har vi fått en underavdelning där innehållet är abstrakt, svårt att visualisera, långt från alla sinnesintryck, fast man håller sig till stavelseräkningen och kallar dikten för haiku.

I svenska haikusällskapet uppmuntrar vi däremot just det konkreta, det för sinnena gripbara.

Ta en sådan snabb iakttagelse, träffsäkert formulerad av
Kaj Falkman

**Yrsnön
lyfter från marken
före helikoptern**

Vad rytmen beträffar är huvudsaken att texten flyter naturligt, utan några överflödiga ord, men det är en god idé att försöka ha en kort rad – en längre rad – en kort rad, gärna med två betonade stavelser i de korta raderna och tre betonade i den längre mittraden.

Eller kan det bli kortare? Och hur mycket?

Rekordet ligger på ett enda ord

tundra

Detta motstycke till uppkäftigt experimenterande inom bildkonsten publicerade Cor van den Heuvel 1963 (och en senare redaktör har använt den som titel för en litterär tidskrift med kortdikter). Tanken skulle vara att jämställa dess ödslighet med det vita pappret.

Andra dikter är mer övertygande i sin ordknapphet.

Den näst kortaste haikun - som är en verklig dikt - torde vara av George Swede, två ord med ett långt mellanrum

stars crickets

Här står stjärnor och syrsor mot varandra men förenade i sommarmörkret: högt mot lågt, syn mot hörsel, det nästan eviga mot det kortlivat tillfälliga, allt som människan i mötet med naturen kan rymma.

Längre men fortfarande anmärkningsvärt kortfattade, är två av mina favoriter, båda amerikanska

after the garden party

the garden

Ruth Yarrow behöver bara sex ord, av vilka det ena upprepas och två är den bestämda artikeln, för att mana fram allt en sådan scen rymmer.

Man kan fylla den med ord: mörkret och tystnaden – kanske trötthet, kanske frid – , kontrasten mellan det föregående: människorna ute i det gröna, buskar och träd, kanske lyktor bland borden med mat och dryck, ljuden av samtal, musik, kanske danssteg, och nu tomheten, frånvaron, trädgårdens egen möjlighet att återhämta sig. Ju fler ord, desto mer begränsad blir emellertid läsarens upplevelse. Här finns allt, i den knappa formen.

Minimalismen är ofta odlad i amerikansk haiku. Ofta fladdrar dock dikten förbi så snabbt att läsaren knappt hinner uppfatta scenariet. Nerbantningen från en text med bildliga bilringar och ölmage kan lämna kvar bara ett skelett där knotorna slår mot varandra. Men någon gång blir resultatet fulländat.

Ett annat exempel är denna långa enrading

above the mountain mountains of the moon

Bergen på månen – det kala och livlösa, det hårda och mörka, långt ifrån den poetiskt etablerade skönheten hos himlakroppen, och under den ett annat kalt och bergigt, kanske öde landskap, en scen läsaren knappast glömmer. Och skulle man behöva hjälp med att minnas författarens namn finns det inne i dikten: hon heter Marlene Mountain, en av de mer experimenterande bland alla amerikanska haikudiktare.

Varför skriver man då haiku?

I första hand som en egen anteckning för minnet. Man vill återge något som gjort intryck, och detta så tydligt som möjligt. Ofta får man vrida och vända på orden tills man får ihop dem på det mest tillfredsställande sättet. Så länge man skriver bara för sig själv kan man naturligtvis uttrycka sig hur som helst.

Om man däremot också vill bli läst av andra måste man tänka på tydligheten. Framgår det verkligen av texten vad man alls vill berätta om? I diskussioner om insända haiku märker man tydligt på hur många olika sätt en grupp läsare kan tolka en och samma text. Ibland är det berikande att inte vara entydig, men ofta blir det bara tröttande att läsa sådana försök.

På ett sätt är det enkelt att skriva haiku: formen är någorlunda given, och kort. Inget ämne är för obetydligt, och börjar man skriva blir man också mer medveten om allt som händer omkring en.

På ett annat sätt är det svårt, för det handlar om ett konstnärligt skapande, och varje litet ord, varje paus är av betydelse för helheten.

Läser man andras haiku och funderar över vilket intryck de gör på en, och varför, blir det kanske lättare, och i vart fall mer intressant, att fortsätta med egna haiku. Man lär sig inte bara att se själv utan att läsa mer uppmärksamt, med större öppenhet.

Om man har möjlighet att diskutera med andra – och själv kan ta kritik, utan att ta illa vid sig – är en sådan grupp till stor glädje. Några intresserade kan träffas mer eller mindre regelbundet, hemma hos någon, på ett kondis eller kanske rentav på ett bibliotek, läsa och prata om hur man uppfattar det lästa. I svenska haikusällskapet träffas de som vill någon gång i månaden och utgår från egna haiku: här skickar man in två haiku till sekreteraren som skriver ut dem anonymt. Sedan läser vi dem högt och talar kring var och en, innan vi till slut röstar på två favoriter. Den/de som fått flest röster blir tryckta i vår tidskrift, som för enkelhetens skull heter just Haiku. Den finns på enstaka folkbibliotek.

Vad ska en haiku då handla om för att gå hem? Något man har sett, hört, rört vid, känt lukten av... Finstämt – gör sig bäst på tryck – eller humoristiskt – går bäst vid högläsning – eller på annat sätt värt att minnas. Inga egna

kommentarer, inga aforismer eller paradoxer, hur vanliga de än faktiskt är i det svenska utbudet.

Japansk haiku i översättningar skildrar ofta allmängiltiga naturhändelser, men det beror på att så många andra viktiga haiku anspelar på företeelser som är helt obekanta för oss. En förklaring kan lätt ta upp mycket mer plats än själva dikten, vilket inte lockar utländska redaktörer.

I Väst har somliga betonat ögonblicket, vare sig det sedan är fallande blom, droppande istappar eller något annat kortvarigt, men haikun kan också anspela på händelser, aktuella eller i det förflutna, platser med en speciell historia eller något annat som förutsätter en viss bakgrundskunskap. Populärkulturen talar hos Florence Vilén

**tunn snö på trappan
min kvast får aldrig flyga
med Harry Potter**

Japansk haiku

Om vi nu går tillbaka till ursprunget finner man att treradingen har gamla anor i Japan, men vanligen ingick den i ett större sammanhang. Flera diktare slog sig samman och skrev verser ihop så att varje vers ledde vidare till en ny, efter bestämda regler. Ur sådan länkad vers kom så småningom den första versen – vår trerading – att skiljas ut som en självständig dikt.

Den som nyskapade denna diktform var Basho, i slutet av 1600-talet. Han vandrade runt i stora delar av landet och livnärde sig som lärare i länkad vers, med många entusiastiska elever. Under 1700-talet fick haikun nytt liv under Buson, som också var målare och har en mer bildinriktad syn. Kring sekelskiftet 1800 blev Issa den mest älskade haikupoeten, en man med stor otur i hela sitt liv men en medkänsla med de svaga och åsidosatta som också gällde djurvärlden: syrsor, grodor osv. I mitten av 1800-talet öppnades Japan för yttervärlden. I floden av förändringar gav Shiki, en tuberkulosdrabbad författare och journalist, haikun en ny förankring i den upplevda verkligheten. Hos honom skiljs också treradingen slutgiltigt från den länkade versen.

Alla skrev de också prosa, där haiku ingår som en förtätad höjdpunkt, *haibun*.

I dagens Japan undervisar skolorna i haiku, och det finns oräkneliga grupper och publikationer för nyskriven haiku. Också anordnas stora tävlingar varje år. I somliga är även utländska bidrag välkomna, i en egen kategori.

Texter

Svenska haikusällskapet och Lars Vargö har publicerat flera antologier, bl a de tvåspråkiga *Aprilsnö* – svenska och japanska – (Podium, 2000) och *Snödroppar Snowdrops* – samma dikt, ibland i olika versioner, på svenska och engelska – (Bokverket, 2009). Lars Vargös egna haiku – och målningar – i *vintermåne winter moon* är t o m fyrspråkiga: engelska, svenska, japanska och koreanska. Antologin *Haiku Förvandlingar* (2004) är däremot rent svensk, liksom *Ljudlöst stiger gryningen* (2008, båda Östasieninstitutet). Fri Haiku är en nättidskrift som också tryckt sina bidrag, medan enstaka poeter publicerats i *Månen i ytterfilen* och *Hundraåriga skuggor*. Andra förlag har gett ut Lars Granström

respektive Helga Härle. Alla skriver de inom en klassisk haikutradition, hur fritt de än sedan behandlar den.

Fler antologier planeras.

Tidskriften *Haiku* utkommer vanligen med två nummer om året. Under arbete är nummer 24.

Den mest tillgängliga boken på svenska om haiku är *Överraskningens poesi*, av Kaj Falkman, Atlantis förlag 2012. Lars Vargö diskuterar också ingående de komplicerade reglerna kring den länkade dikten ur vilken haiku växte fram, i *Japansk haiku, världens kortaste diktform*, Carlssons 2003.

Förhoppningsvis kommer så småningom även *Blomsterskuggan*, klassisk japansk haiku, med kommentarer och drygt 800 översatta haiku, av Florence Vilén.

För den som läser engelska är *The Haiku Handbook*, med undertiteln *How to Write, Share, and Teach Haiku*, av William J. Higginson, självfallen; han behandlar både haiku i allmänhet, på skilda språk, och konsten att själv skriva dem samt att undervisa i skolor om haiku. Där har svenska lärare mycket att inhämta...

Haiku är inte vadsomhelst intryckt i fem – sju - fem stavelser. Det är ett sätt att iaktta världen och uttrycka sig om den, till synes enkelt men med djup under ytan. Genomskinliga djup...

Alvesta
kommun

Utställningshallen
Alvesta Järnvägsstation
Tryck: Alvesta kommun 2013